

GONDOLATOK A HAZAI PÉNZÜGYPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

Kérdésfelvetések és válaszok Lentner Csaba monográfiája alapján'

Husztai Ernő²

A magyar államiság, s benne a költségvetési és monetáris ügyek fejlődéstörténetében a dualizmus és az azzal járó gazdasági fellendülés meghatározó szerepet játszott. *Lentner Csaba* „*A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig – Nyugattól Keletre, Kelettől Nyugatra*” című munkájában a kiemelt követően (sőt annak előzményeit is tárgyalva) mutatja be azt a bő másfél évszázados időszakot, amelynek során Magyarország pénzügyi igazgatása, benne a monetáris politika is kiteljesedett. A szerző két időszakban vázolja fel az eseményeket: egyrészt folyamatokban, másrészt az egyes főbb időszakokat és tényezőket kiemelten, önmagukban. Így az olvasó figyelmét szorosan a könyvhöz köti, mivel a szerző a megtörtént és egymáshoz kapcsolódó tények összefüggéseinek az értelmezésére is vállalkozik, s mindehhez – disputajelleggel – a könyv lektorának gondolatai is kapcsolódnak.

JEL-kódok: B10, E42, G01, G21, H20, H30, P00

Kulcsszavak: pénzügypolitika, dualizmus, szocialista tervgazdasági rendszer, piacgazdasági átmenet, aktív állammodell, Magyarország, Európai Unió

1. ELMÉLETTÖRTÉNETI ALAPOZÁS

Lentner Csaba legújabb kötete nagy ívű áttekintést nyújt a hazai állampénzügyek kialakításától – nehézségekkel teli fejlődésükön keresztül – napjainkig. A régmúlt igen részletes taglalása sokunk számára szolgál újdonságokkal, mivel a történelemszektől eltérően kevésbé a múltat, inkább a jelent vizsgáljuk. A szerző azonban részletesen bemutatja, hogy a magyar pénztörténet – a korai államalapítás és a tartósan kezdetleges viszonyok miatti – „alvó állapota” ellenére is hallatlanul tanulságos, sőt időnként (például Mátyás idejében) európai összehasonlításban is

1 LENTNER CSABA (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig – Nyugattól Keletre, Kelettől Nyugatra*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

2 Husztai Ernő címzetes egyetemi tanár, az MTA doktora. E-mail: husztierno@t-online.hu.

rendkívül sikeres volt. A hazai pénzügyek történetében azonban – mint később részletesen látni fogjuk – hosszú ideig inkább a nehéz korszakok voltak jellemzőek, kevésbé az eredményesek. Ezért olyan fontos az utóbbi évtizedek hazai pénzügyeinek részletes és tárgyilagos áttekintése. Ebbe beleérttem a pénzügyek két alrendszerének – azaz a fiskális és a monetáris politikának – az objektív elemzését, kapcsolatuk alakulását és gyakorlati végrehajtásuk megvalósításának módozatait, de egyben hatásmechanizmusát is.

Meg kell jegyeznem, hogy míg a szerző egyértelműen elkötelezett a fiskális elméletek és gyakorlat iránt – bár fontosnak tartja a monetáris összefüggéseket is –, addig jómagam inkább a pénzügyek két alrendszerének, azaz az egyenrangú fiskális és a monetáris politika együttműködésének a híve vagyok. Ez nyilván észrevételeimből is kiderül. Mindez nem jelenti azt, hogy ne tekinteném elkerülhetetlennek az állam gazdaságpolitikai szerepének fokozódó erősödését és a kapcsolódó államháztartás felértékelődését. A jegybank ugyanis nemcsak a „bankok bankja”, de egyben az „állam bankja” is, s mint ilyen, kezeli a kormányzati bevételeket és kiadásokat, illetve – közvetlenül és közvetve – hiteleket is nyújt a költségvetés számára. Korábbi megállapításaimat alapul véve elmondható, hogy a kétezres évek elején „A jegybankok egyes országokban kialakult kormányzati függősége eltérő, bárhogyan is deklarálták azt. (...) a bankokat felügyelő központi bankok mindenkor a kormányok gazdaságpolitikai határozatainak gyakorlati megvalósulása érdekében lépnek fel, alárendelve tevékenységüket a kormányoknak. (...) Ily módon a monetáris szabályozás eszközrendszerét mind több ország felhasználja, mivel ez viszonylag rugalmasabb alkalmazást tesz lehetővé, nem igényel parlamenti felhatalmazásokat. A kormánydöntések tehát egyes országokban a – különböző mértékben „független” – jegybankokhoz helyeződnek át, azokon keresztül valósulnak meg” (Huszt, 2001–2002:55). Megjegyzendő, hogy a jegybanki függetlenség elvét követők álláspontja szerint a demokratikus (választói) felhatalmazás hiányában a jegybankok csak a felhatalmazásuknak megfelelő, technokrata döntéseket hozhatnak meg, nem pedig olyan politikai döntéseket, amelyeket választott politikusoknak parlamenti felhatalmazás birtokában lehet és kell meghozniuk. Napjainkra is érvényes, hogy a fiskálisok és a monetaristák vitája nagyban elősegítette a pénzügyi politika, s ezen belül a költségvetés és a jegybank megfelelő szerepkörének kialakítását, mert mind túlzó megállapításaik, mind kölcsönös kritikájuk felhívta a leggyengébb pontokra is a figyelmet. Így a kiegyensúlyozott pénzügyi politika elvben képes kivédeni ezen elméletek túlzásait, bár tapasztalati tény, hogy ennek ellenére hol az egyik, hol a másik válik időszakosan uralkodóvá a fejlett országokban, attól függően, hogy melyek az elsőrendű gazdaságpolitikai feladatok (Huszt, 1998).

Álláspontom szerint az említett gyakorlat már számos nehézséget okoz, ha a költségvetés meghitelezése „kikényszerített jellegű” a jegybank számára. Ebben az

esetben ugyanis – értelemszerűen – érvényesül a „kiszorító hatás”, azaz csökken a gazdaság többi szektorának nyújtható hitelek volumene. Bár a jegybankok – „hivatalosan” ugyan ennek az ellenkezőjét deklarálják – általában nem zárkoznak el mereven a költségvetés észszerű határok közötti meghitelezésétől, a kormányelvárások teljesítésétől, de fel kell hívniuk a kormány figyelmét az esetleges veszélyekre, s egyben a szükségessé váló kompenzatorikus intézkedésekre is. Ily módon a jelentős költségvetési döntések előzetes monetáris értékelése kiemelkedően fontos. Idézve Lentnert: „A jegybankok törekvése általában nem a felülbírálatot, az akadékoskodást, vagy a »szűkkeblű« jegybanki szemlélet mindenáron való érvényre juttatását célozza, hanem az erre hivatott szakterület sajátos segítségéről, sőt elengedhetetlen kötelességéről van szó.”³ A jegybanknak azonban állásfoglalását meggyőzően kell bizonyítania, és egyben a helyes megoldást illető javaslattal kell élnie.

Ahogy a nemzetközi monetáris politika egyenruháját nem lehet a hazai jegybank tevékenységére ráhúzni, ugyanolyan helytelen a hazai gyakorlatra úgy tekinteni, mint amelyet nemzetközi téren más jegybankok is átvesznek. A közeledés nyilvánvaló, de minden országnak saját magának kell „kiizzadnia” a feltételeinek leginkább megfelelő és sikeresnek ítéltető monetáris és fiskális politikát.

Ugyanakkor folyamatosan figyelemmel kell kísérni a modern pénzelméletek világméretű fejlődését és az adekvát új alkalmazások variációs lehetőségeit is. A jegybanknak különösen követnie kell a mindinkább elterjedt diszkrecionális költségvetési gyakorlatot mint közvetlen állami beavatkozást, amelynek keretében a költségvetés átveszi azoknak a nemzetgazdasági, tudományos, technikai stb. kockázatoknak a finanszírozását, amelyekre a piaci résztvevők már képtelenek.⁴ Ezek ugyanis jelentős hatással vannak az árrendszerre, s ezen keresztül a monetáris egyensúlyra is.

Álláspontom szerint az említett körülményekre figyelemmel, az eddigieknél is szigorúbban kell kezelni a költségvetés jegybanki meghitelezésének feltételeit és kereteit. Az MNB vezeti – mint ismeretes – a költségvetés pénzforgalmi (államháztartási) számláját, amelyre – természeténél fogva – a bevételek periodikusan folynak be (általában az adózásnak megfelelően negyedévenként), míg a kiadások szinte naponta esedékesek. Ebből adódóan a költségvetés pénzforgalmi számláján keletkező hiányokat a jegybank hitelnyújtással fedezi, ami viszont ellentétes a jegybanki törvénnyel, amely szerint ezt nem tehetné meg. A költségvetés

3 I. m. 56. o.

4 A szakirodalom diszkrecionális költségvetési eszközökként kezeli a közmunkát, a munkanélküli segélyeket, a társasági és a progresszív jövedelemadót stb. Ezeket a parlament vagy a kormány a konjunkturális helyzethez igazodóan szabályozza (I. Huszti, 1998).

szükséges folyó kiadásainak elmaradása azonban komoly gazdasági nehézségeket okozna, ezért törvény írja elő a költségvetési pénzforgalmi számla negatív egyenlegének mértékét, amelyet az MNB-nek figyelembe kell vennie, akár nem is lépheti át.⁵ Ez természetesen időnként késedelmes költségvetési kifizetéseket idéz elő, éppen azért, hogy elkerüljék a burkolt deficitfinanszírozás vádját.

Az előzőekből is következik, hogy a pénzügyi kérdések és összefüggések iránt megnőtt az érdeklődés és fokozódott a figyelem. Bár nem mindig szakszerűen, de olyan fogalmakkal találkozunk a napi sajtóban, mint a fiskális és a monetáris politika, a pénzügyi egyensúly, a kamatlábak, a befektetések, az árfolyamok, az értékpapírok stb. Sőt még a napi beszélgetésekben is előfordulnak a pénzügyi fogalmak, ami ugyancsak a pénzügyi kultúra terjedésére utal. Vajon miért váltak ezek is a közbeszéd tárgyává? A válasz egyszerű: mert a közéletben fejlődtek a pénzügyi ismeretek, továbbá a pénztulajdonosok naponta találkoznak korábban nem tapasztalt – személyüket (vállalkozásukat) is érintő – pénzügyi jelenségekkel. Ezek között talán aktuálisan a legközvetlenebb és legszemélyesebb, hogy fokozatosan olyan mennyiségű készpénz halmozódott fel a pénztulajdonosoknál, elsősorban a lakosságnál, amely értékmegőrzést, megfelelő hozamot és biztonságot keres. Ebben pedig – közvetlenül vagy közvetve – számítanak a szakemberek és a pénzügyi intézmények segítségére is.

Szakembereink egyik esedékes gondja tehát, hogy milyen eszközökkel lehetne a lakosság „párnacihában” tartott, hatalmas mennyiségű készpénzét eredményesen bevonni a finanszírozási rendszerbe. Ehhez elsősorban azt kellene eldönteni (meghatározni), hogy jelenleg a gazdasági konjunktúra mely szakaszát éljük. Úgy látom, hogy a bonyolult és gyakran áttekinthetetlen fiskális módszerek (pl. a hosszabb lejáratú államkötvény-kibocsátás) csak a nagy összegű befektetésekre képes pénztulajdonosokat „éri el”, a közepes vagy kisebb megtakarításokkal rendelkezőket nem. De még így is felismerhetők bizonyos „buktatók”. Ezek közül a két legfontosabb a lejárat előtti felmondás összegének korlátozása, valamint árfolyamának elszámolása, azaz milyen áron (hozammal) veszik vissza a lejárat előtti visszaváltásra szánt kötvényeket. Úgy gondolom, azt már látjuk, hogy milyen célok nem valósíthatók meg, de a megoldás még várat magára. Attól tartok, hogy ez – előbb-utóbb – hozzájárul a jegybanki alapkamatláb és az üzleti banki betéti kamatok észrevehető emelésének kikényszerítéséhez.

5 PULAY GYULA – SIMON JÓZSEF – SZILAS ISTVÁN (2017): A költségvetési maradvány mint költségvetési kockázat. *Pénzügyi Szemle*, 2017/4, 431–444.

2. AZ „OPTIMÁLIS” GAZDASÁG- ÉS PÉNZÜGYPOLITIKÁRÓL

Az előző gondolatok már az optimális gazdaság- és pénzügypolitika kialakításának és viszonyának összefüggéseihez vezetnek el. Még a leggazdagabb országok számára is adottak a rendelkezésükre álló természetes és pénzügyi erőforrások, de az elérhető külső pénzügyi források mértéke is, amelyek meghatározzák a kialakítandó gazdaság- és pénzügyi politikájukat.

Mivel a gazdaságpolitika az alkalmazott közgazdaságtudomány része, pontosan ismernie kell a múltbeli folyamatokat, hogy képes legyen jövőképet megfogalmazni. Ebből következik, hogy a különböző történelmi időszakokban eltérő gazdasági és társadalmi elvárásoknak kellett megfelelnie – akár saját kormányzati vagy piaci indíttatású elhatározásból, akár kényszerből. A kérdések kérdése tehát az, hogy milyen módon alakítható ki az „optimális gazdaságpolitika”, melyek ennek a jellemzői, és mi igazolja helyességét és hasznosságát. Létezik-e egyáltalán általános recept, vagy minden országnak magának kell „kiizadnia” ennek megvalósítását és eredményességét? Esetleg el kell fogadnunk a közgazdaságtudomány művelőinek erre vonatkozó minősítéseit? Milyen mértékben engedhetők meg vagy utasíthatók el az egyes országoknak az általánostól eltérő, egyedi megoldásai?

Mint látható, számos meghatározó kérdésre kell keresnünk a választ, amelyet nemcsak a kutatók álláspontja, de a vizsgálat tárgya, ideje és gazdasági „beágyazottsága” is befolyásol. Egyáltalán, melyek „az optimális gazdaságpolitika” kritériumai? Időtállóak vagy korszakonként változnak? Milyen következményekkel járnak a külső hatások?

Ahogy már korábban is kifejtettem: „A pénzügyi szakemberek gyakran büszkélkednek azzal, hogy nem az elmélet, hanem a gyakorlat emberei. Mégis cselekvéseikben, nézeteikben és döntéseikben – rendszerint nem tudatosan, inkább önkéntelenül – visszatükröződik a történelmileg kialakult pénzügyelméletek számos megállapítása. (...) A pénzügyelméletek egyes megállapításai szinte észrevétlenül váltak a gyakorlat részévé (...) Máskor viszont a gyakorlati tapasztalatok igazolják »mesterkedés nélkül« az elméleti igazságokat, s nincs szükség kényszerű párhuzamok megvonására” (Huszt, 2001–2002).

A korábbi kutatások a pénzügytan, elsősorban az államháztartás tevékenységének elemzésére terjedtek ki; később minden olyan tevékenységet a pénzügytan keretében tárgyaltak, amelynek egyik kapcsolatában a fiskus szerepelt. Álláspontom szerint „a pénzügytan olyan bonyolult tudomány, amely kiterjed a gazdasági és a pénzügyi politika elméleti és gyakorlati kapcsolatára, az állam pénzügyi tevékenységének összességére, a monetáris rendszer (bankok, biztosítók és az egyéb pénzügyi tevékenységek stb.) működésére, azaz a pénzügyi politika két alrendszerének (fiskális és monetáris) összefüggéseire, a pénz- és tőkepiac funkcionálásának feltételeire, a vállalatok, vállalkozások, gazdálkodó szervezetek pénz-

ügyeire, az egyéb gazdasági alanyok tevékenységeire, valamint a jövedelmek és felhalmozások képzésére, felhasználására, mint pl. a beruházásokra és a befektetésekre stb.” (Huszt, 1998).

A pénzügytan hatalmas rendszerén belül fokozatosan kialakultak – szinte önállósultak – a makro-, valamint a mikroszintű elemzések, amelyek a maguk sajátosságait helyezik előtérbe. Ez egyben az elmélet és a gyakorlat szükségszerű önállósulásával járt, természetesen figyelmet fordítva egymásra. Az elmélet nem tekinthet el a változó gyakorlati követelményektől, mint ahogy a gyakorlat sem az újszerű elméleti megközelítésektől. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a különböző „iskoláknak” nem alakult volna vagy alakulna ki önálló véleménye, de ez csak színezi az uralkodó elméleteket és a gyakorlati megoldásokat. Jól tükrözi ezt a különböző korszakokban pl. az adópolitikáról kialakult – egyre elmélyültebb és funkcióiban kiteljesedő – nézetek szigorodó jellege:

- *Adam Smith* ajánlása szerint a megfelelő adópolitika kialakításakor négy alapelvet kell figyelembe venni: az áttekinthetőséget, az olcsó beszedhetőséget, a kényelmes teljesíthetőséget és az igazságosságot.
- *Széchenyi* viszont már – nyilvánvaló igazságtalanságokra utalva – a következőket írta: „Mindenki, mennyire csak lehet, igazságos arány szerint viselje a haza terhét, de szintily arányban élvezze is viszont annak minden elsőégeit.”
- *Hetényi István* álláspontja egyben a gazdasági rendszer kritikája is: az adórendszer legyen
 - a) méltányos (igazságos), ne torzítsa a termelési tényezők – hatékony piacon kialakuló – optimális allokációját,
 - b) rugalmas, stabilizáló hatású a konjunktúrapolitikára, továbbá
 - c) egyértelmű, és garantálja az azonos elbírálást,
 - d) olcsón beszedhető és igazságos. (Hetényi, 1996)
- A legmodernebb hazai alapelvek meghatározását illetően *Lentner Csaba* már vitathatónak tartja a létminimum adómentességének, a gazdasági társaságok ellehetetlenülésének, az elévülés szabályainak stb. napirenden lévő kérdéseit érintő megoldási javaslatokat (Lentner, 2017).

A pénzügypolitika megvalósítása érdekében az „átjárás” a költségvetés és a jegybank között természetes igény és kikerülhetetlen gyakorlat. Ily módon már önmagától adódik, hogy egyes monetáris problémákat költségvetési eszközök igénybevételel kísérelnek meg megoldani és viszont. Példaként elég ismételtlen az egyik fő jegybanki problémára, a lakosságnál felhalmozódó, hatalmas készpénzmennyiségre utalni. Mivel a jegybank ragaszkodik az alapkamatláb jelenlegi mértékéhez, a költségvetés a korábbiakénál magasabb kamatot ígérő állampapírok kibocsátásával igyekszik elérni a készpénzvolumen csökkenését. A bank-

rendszer oldaláról viszont „halkan, de egyre gyakrabban” hívták fel a figyelmet a költségvetési deficit burkolt és követhetetlen jegybanki megfinanszírozásának veszélyeire és következményeire.

Míg a korai, konzervatív fiskális elméletek a létrejött deficitet adóemeléssel kívánták fedezni, s elutasították a kölcsönfelvételt, addig az ezredforduló táján kialakult fiskális elméletek tudomásul vették a hiány jegybanki kölcsön útján történő fedezését. Ugyanakkor aggályosnak tartották ennek az adókra, a jövedelemelosztásra és a belső megtakarítások alakulására gyakorolt, esetleges kedvezőtlen hatásait. Ezért végrehajtását parlamenti felhatalmazáshoz kívánták kötni, bár általában kétségük sincs annak jóváhagyását illetően.⁶ Tették mindezt annak tudatában, hogy ez a jegybankon kívüli pénzteremtéssel egyenértékű, amihez semmiféle makroszintű követelmény nem érvényesíthető. A jegybankok válasza a hiteljeláratok szigorú betartása, a prolongálás megtagadása, a soron kívüli törlesztés törvényes kereteinek a biztosítása.

Megállapítható, hogy a költségvetési deficit finanszírozásának mind nagyobb hányadát a közvetett és jegybankon kívüli módok fedezik. Ennek az az előnye, hogy nem növeli, hanem újraelosztja a nemzetgazdaságban kint lévő pénzmennyiséget. Az, hogy a költségvetés tartozik a többi pénztulajdonos csoportnak (lakoságnak, pénzintézeteknek, vállalatoknak stb.), egyfajta jövedelemújraelosztással jár, s egyben befolyásolja a költségvetési deficit alakulását is. Ugyanakkor sajátos „hozamversenyt” alakít ki az államkötvények, a részvények, a kincstárjegyek, a betéti kamatok és a pénzintézeti értékpapírok között. Ez további jövedelem-újraelosztást jelent, ami ugyancsak fokozza a „megtakarításokért folyó vetélkedést”, és erősíti a „rátavárákozásokat”.

A „ki kit győz le” versenyt a konjunkturális helyzet alakulása is befolyásolja. Ahogy korábban megállapítottam: „Recesszió esetén, amikor a fizetőképes hitelkereslet elmarad a hitelkihelyezési képességtől, az üzleti bankok számára jól jöhet a forrásaik biztonságos kihelyezését jelentő állampapír-vásárlás. Így legalább a forrásköltségek megtérülnek. (...) Konjunktúrában viszont az állampapírok megvásárlása csak az ügyfelek hitelkereslete kielégítésének rovására történhet. Ekkor a bankok – ha erre nem kényszerítik őket – rendszerint ügyfeleiket részesítik előnyben.” Ha azonban a költségvetési nyomás hatására mégis kénytelenek állampapírokat vásárolni, az az állam számára rendkívül költségessé teszi a hiteligénybevételt a magas kamatkondíciók miatt (Huszt, 1998).

6 Pl. Franciaországban a 2000. év fordulójának idején a kormány rulirozó hitelkerettel rendelkezett a jegybanknál, amelynek felhasználásáról a kormány és a jegybank elnöke esetenként döntött. Felhasználásához ugyancsak parlamenti jóváhagyásra volt szükség.

3. A PÉNZÜGYPOLITIKA FELÉRTÉKELŐDÉSÉRŐL, TÖRTÉNELMI DIMENZIÓIRÓL

Egyszóval napjainkban a pénzügyi politika felértékelődésének vagyunk szemtanúi, amely nem nélkülözheti a kiegyensúlyozott költségvetési és jegybanki politika összhangjának biztosítását. Lentner Csaba tehát jogosan vet fel számos fontos kérdést, többek között azt: merre haladjon a gazdaság és milyen társadalmi és gazdasági eszközök segítségével és felhasználásával? Meddig tekinthető „etikusnak” az állam gazdaságfejlesztő tevékenységét támogató eszközrendszer? Hol szükséges, esetleg elengedhetetlen az állam szerepe, és mikor lépi át az indokolt mértéket, s válik nyomasztóvá a gazdaság számára? Hol a centralizáció határa? Meddig terjedhet a hatalom-összpontosítás?

A szerző által felvetett kérdések nemcsak jogosak, de aktuálisak is. Sajnos ezekre az áttekintett, hatalmas irodalom sem tud egyértelmű választ adni. A számomra kielégítő válasz a *7. fejezet 1. pontjának* a végén olvasható: „...a 2010-es évtől kezdődő magyarországi válságkezelő metódusokat igazolja, hogy a centralizáció nem cél, hanem »csak« egy eszköz a konszolidáció megvalósításában, mint ahogy a gazdaság erősebb állami befolyásolása és ellenőrzése is” (Lentner, 2019a). A pénzügyi kormányzatnak egységes pozitív fiskális és monetáris „elvárásokat” kell sugallnia, hogy a gazdaság résztvevői képesek legyenek elfogadni azokat. Mindez azonban nem független „tértől és időtől”. A kamat- és hozamverseny következménye az, hogy a költségvetés csak akkor képes lépéselőnyre szert tenni a pénzügyintézetekkel szemben, ha kamat- és hozamajánlatai rendszeresen meghaladják a pénzügyintézetekéit. Amennyiben ez bekövetkezik, a források csökkenése miatt a pénzügyintézetek megdrágítják a hitelkihelyezéseiket, ami olyan kamatspirált hoz létre, amely bizonyíthatóan ügyfél- és piacvesztéssel jár. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy mindez nem független tértől és időtől, s hatása jelentősen eltér recesszió vagy konjunktúra esetén.

Sajátossá válik a helyzet, amikor a költségvetés nem a pénzügyintézetektől veszi fel a hitelt, hanem a gazdaság egyéb résztvevőitől. Ebben az esetben egyfelől a jegybanktól vagy a bankrendszerrel felvett, magas kamatozású hitelek törlesztése a cél, de antiinflációs pénzkivonás is meghúzódhat a háttérben. Ilyen esetekben a költségvetés nem deficités, lépése tehát antiinflációs célzatú, és az adósságpórtfólió tisztítását szolgálja. Az előzőek hatására megdrágulnak a vállalati likviditási feszültségek feloldására szolgáló hitelek, ugyanakkor növekszik azon tartós lakossági megtakarítások hozama, ahol nem a tőke felhasználása, hanem a tartósan magas kamat elérése a cél.

A tárgyalt mű tartalmának részletes bemutatását megelőzően megemlítendő, hogy a szerző mintegy másfél évszázadot áttekintő kutatásával a hazai állampénzügyek történelmi fejlődésének rendkívül részletes bemutatására vállalkozott. Ez-

zel olyan történelmi elődök munkáját folytatta és alkalmazta – mai ismereteinkre és gyakorlati tapasztalatainkra adaptálva – mint Széchenyi István, *Romsics Ignác, Kelemen József, Kautz Gyula, Bibó István, Dani Rodrik, John M. Keynes*, Adam Smith stb. Ugyanakkor természetesen támaszkodott az elmúlt évtizedek hazai és aktuális publikációira is.

Áttérve a mű tartalmi áttekintésére, a honfoglalást követő államalapítás társadalmi következményei, a környező országokkal kialakult kapcsolatok, a földművelés „meghonosítása”, a tatárjárás, a 150 évig tartó török megszállás, majd a Habsburg-uralom idején tulajdonképpen önálló magyar pénzügyi rendszer csak elvéve és időlegesen alakulhatott ki, így a feudalizmus hazánkban hosszabb ideig tartott, mint tőlünk nyugatra.

Egyetértek Lentnerrel abban, hogy a szinte folyamatos külső és belső háborúskodás miatt valójában 1820-tól számítjuk a „reformkornak” nevezett fellendülési időszakot, amikor a nemesség szellemi vezetői, élükön Széchenyivel, kísérletet tettek az ország valós gazdasági helyzetének és állapotának feltárására, valamint javaslataikkal – a koruknak megfelelő – „modern” megoldást találni. A szegénység, a szűkös tőkeellátottság, a jobbágyság, a közteherviselés, a hitel hiánya stb. azonban olyan súlyos terheket jelentettek a hazai gazdaság számára, amelyeket csak évtizedek alatt lehetett volna orvosolni. Ezzel bizonyították és tárták fel a nemzet számára a feudális viszonyok tarthatatlanságát, beleértve az ősiség törvényét mint a fejlődés egyik legfontosabb akadályát. Miért szegényebb a tőkés a pénzéhez, a földesúr pedig a földjéhez képest? – tette fel a kérdést Széchenyi. Válasza szerint azért, mert a tőkés nem fektetheti be tetszése szerint tőkéjét, a földbirtokos pedig nem tudja birtokát szabadon értékesíteni. Így azok nem szolgálhattak a hitelek vagy kölcsönök fedezeteként. Csak az uzorakamat lehetősége maradt számukra, amelyet viszont képtelenek voltak vállalni. Ily módon a legelőnyösebb gazdasági lehetőségek is kihasználatlanul maradtak, és ez meghatározó szerepet játszott az ipar és a mezőgazdaság elmaradottságában.

Ahogy *Kelemen* is állítja, „Széchenyi nem volt liberális, de nem volt konzervatív sem. A 30-as évtizedet az ő reformgondolatai töltötték meg szellemi tartalommal, de (...) egy nagy ellenfél jelentkezett a mindinkább erőre kapó liberális párt fellépésével” (*Kelemen*, 1938:2). Annak ellenére, hogy 1840-től jelentős törvények születtek, többek között a váltó-, a részvénytársasági törvény stb., nem hoztak érzékelhető változást, gazdasági hatásuk szinte észrevehetetlen maradt.

Széchenyi nemcsak előkészítője volt a szabadságharcnak, de közszereplője is, amikor elvállalta a közlekedési és közmunkaügyi miniszteri széket. Ez számos „belső konfliktust” okozott, hiszen szellemi ellenfelei között vállalt beosztást. Nem tartozott ugyan a liberális ellenfeleinek a táborához, mégis vállalta a *Batthyány* gróf kormányában való részvételt.

Széchenyi önmagával is nagy harcot vívott, amikor arról kellett döntenie, hogy elfogadja-e a felkínált miniszterséget szellemi és elvi ellenfeleitől. Végül is személyes sérelmei elé helyezte a felkínált lehetőséget, abban bízva, hogy alkalma lesz elgondolásai gyakorlati megvalósítására.

Lentner kimutatja, hogy bár az 1840-es években 36, viszonylag jelentős pénzintézet kezdte meg a működését Budapesten és vidéken, átütő hatása ennek sem volt, ugyanis az 1841-es bécsi válság miatt a kezdeti reformfolyamatok ismét törést szenvedtek, sőt a konzervatív irányzatok megerősödését segítették. Több mint fél évtized után született meg az új alkotmány, amelyet a király 1848. április 11-én szentesített. Ez felszámolta a rendi kötöttségeket az ősiség, a nemesi kiváltságok, a vámkorlátok megszüntetésével, helyükbe a föld, az ipar és a kereskedelem szabad művelése lépett.

Az új alkotmány azonban már olyan történelmi körülmények között született, hogy nem hagyhatta figyelmen kívül a párizsi és a bécsi forradalom eseményeit. Különösen az egyenlő közteherviselés deklarálása teremtett merőben új pénzügyi helyzetet, egyben megnyílt a lehetőség a régen vágyott önálló költségvetés kidolgozására. Pénzügyminiszterként ugyanis *Kossuth* az áhított nemzeti valuta megteremtésének előfeltételét nemcsak a nemzeti bankban, hanem az önálló pénzügyminisztériumban is látta. Az egyre inkább radikalizálódó társadalom azonban nem a gazdasági, hanem a politikai függetlenségi törekvéseket választotta, ami a fegyverkezésben, a haderő bővítésében, az önálló bankjegykibocsátásban, a magyar költségvetési és pénzügyi rendszer kialakításában öltött testet.

A függetlenségi harc azonban – az ismert történelmi körülmények, valamint a monarchia és az orosz birodalom katonai túlereje miatt – elbukott. Ezt követően a monarchia – fokozatos stabilizációját túlértékelve – szigorú gazdasági és adórendszert vezetett be, amely az államadósság ellentételezését szolgálta, s egyben olyan területekre is kiterjesztette, amelyekre korábban nem, s mértékét szisztematikusan és differenciáltan növelte. Így az utódállamokra kivetett adók négy-nyolc százalékkal voltak magasabbak a birodalom átlagánál. Emellett a megnövekedett államadósságot mérséklendő, újabb és korszerűbb adónemeket vezettek be, amelyek mértékét évről évre ugyancsak növelték, mégpedig a fogyasztási adókat erőteljesebben, mint a jövedelmieket. Ahogyan azt Lentner találóan megjegyzi, emögött az a „birodalmi szándék” húzódott meg, hogy a nemességet visszacsalogassák a monarchia érdekkörébe.

A gazdasági igazgatás korszerűsítésének folyamatában a forradalom és szabadságharc előtt kezdődő, lendületes pénzügyi fejlődést ugyan nem lehetett megállítani, de komolyabb változást csak az 1860-as évtized mutatott fel. A köztes éveket elsősorban a magas (18–20 százalékos) kamatok uralták. „Magyarország – az ellenállás minden lehetősége nélkül – ki volt szolgáltatva a fejlett osztrák kereskedelmi kapitalizmusnak” (Kelemen, 1938:21).

Érdekes adalék, hogy a monarchia iparfejlesztési politikája a cseh és morva területeket részesítette előnyben, mivel „simulékonyabbak” voltak a renitens magyaroknál. A monarchia vezetése tehát biztonságosabbnak és forrongásoktól mentesnek tartotta nyugati területeit, nem beszélve a gazdasági kapcsolatrendszer jellegéről. S a monarchia kormányának ez a magatartása a kiegyezést követően sem változott. Hasonló volt a helyzet a jegybank tekintetében is. Az Osztrák Nemzeti Bankot változatlanul rideg magatartás, korlátozott hitelnyújtási, viszonylag kedvezőtlen és hátrányosan szelektív kamatpolitika jellemezte. Ennek következményeként hazánk elmaradottabb régióinak fejlesztését még a magasabb kamatok is gátolták.

A nemzetközi helyzetből adódó „lépéskényszer” ellenére (*Bismarck* ugyanis birodalmi törekvései során nem számolt a monarchiával) a kiegyezés nem az egyenjóság, hanem az alá- és fölérendeltség jegyében született. „...a nagy feladat, mely a két szövetséges állam kölcsönös jogainak s kötelezettségeinek méltányos megállapításából állott, még távolról sem volt megoldva” (*Zergényi*, 1890:282).

Az előző megállapításra utalt a rendszeres nézeteltérés a közös állampénzügyek költségeit érintő finanszírozási arányok meghatározásakor. Míg az osztrák fél a fejlesztések hosszú távú, objektív meghatározását kívánta, a magyar fél ezt objektumként tartotta elfogadhatónak. Végül – mint ismeretes – a törvényben meghatározott 30–70 százalékos hozzájárulási arány tíz évig (1877. december 31-ig) maradt érvényben, ezt követően sem az arány, sem az időintervallum nem maradt kötelező érvényű. Ily módon 1878-ban került sor a kiegyezés fontos eseményére, a közös jegybank, azaz az Osztrák-Magyar Bank létrehozására. Az új központi bank két egyenrangú „főintézete” Bécsben és Budapesten kezdte meg működését, azonos jogokkal és kötelezettségekkel (beleértve a bankjegykibocsátás monopóliumát is).⁷

Visszatérve: a kiegyezést követő hazai fejlesztések – a vasút, a Duna-szabályozás, a főváros átalakítása, a fiúmei kikötő építése stb. – jelentősen megterhelték az államháztartást, mivel ezek finanszírozása elsősorban hitelből történt. A költségvetési hiányt – *Wekerle Sándor* javaslatára – különböző adók és illetékek emeléséből, államkötvények lejáratának módosítása és kamatainak csökkentése útján stb. igyekeztek fedezni (*Sándor–Kolossa*, 1950). A szükséges költségvetési bevételek hiányában a kiadások permanens korlátozására és a bevételek rendszeres növelésére volt szükség, hogy az állam képes legyen a növekvő hitel-igénybevétel törlesztési kötelezettségeit teljesíteni. Ennek hiányában ugyanis „bedugultak” volna az újabb kölcsönök felvételének a forrásai. Ezt megelőzendő, törvényben szabályozták a

⁷ Megjegyzendő, hogy az Osztrák-Magyar Bank Budapesti Főintézete csak a 20 koronás bankjegyek előállítására és kibocsátására bírt jogosultsággal.

megvalósítandó beruházásokat és az azokat finanszírozó államkölcönök mértékét. Ennek ellenőrzését célozta az 1870-ben létrehozott Állami Számvevőszék, amelynek feladatát kizárólag a számszaki ellenőrzésben határozták meg.

Az európai trendhez hasonlóan a kiegyezést követően néhány év alatt jelentős tőke áramlott be Magyarországra, részben az új pénzüzetek számának gyarapodása, részben a vasútépítés és a már jelzett egyéb projektek finanszírozásának következményeként. Ez megfelelt azoknak a követeléseknek, amelyek a mezőgazdaság mellett nélkülözhetetlennek tartották az ipar és az infrastruktúra (ipar, hajózás, csatornaépítés stb.) fejlesztését az akkori korszerű technika alapján. Sőt, előtérbe kívánták helyezni az olyan gyárak létrehozását, amelyek addig nem gyártott, új termékek készítését honosítják meg hazánkban. Ezeket még adókedvezményekben is részesítették.⁸

Magyarország tehát – az akkori korszellem szerint – folyamatosan elszakadt a feudális termelési módtól, „a lefolyt tíz év alatt Magyarország kereskedelme, földművelése, általában ipara előrehaladt és fejlődött” (*Baross*, 1877:264). Ami az ipart illeti, a támogatások főleg a „közszállítások” kötelezővé tételével váltak elérhetővé a hazai vállalatok számára – ennek ellenére az ipar a monarchia többi tagállamához képest is lemaradásban volt. *Nagy Endre* szerint „az ipari fejlődés nem húzódott szét arányosan a Monarchia fennállásának egész időszakára, hanem túlnyomórészt a 90-es évek második felétől a világháború kitöréséig terjedő időszakra összpontosult. (...) Az ipar maga is igazodott egyébként a mezőgazdaság gazdaság szerkezetben vitt domináns szerepéhez” (*Nagy*, 1977:86). Ily módon a gazdasági életben és az államigazgatásban egyaránt a földbirtokos osztály érdekei domináltak. 1867 után, a Habsburg-házzal történt kiegyezéssel, majd a közös jegybank létrehozásával, az aranyvaluta-rendszer bevezetésével indulhatott volna meg a modern értelemben vett gazdasági fejlődés.

Lentner Csaba szerint a „kvázi államiság” korszakában, ami – történelmi léptékekkel mérve – viszonylag rövid ideig tartott, a pénzügyekben sem valósulhatott meg az áhított változás, sőt az I. világháború legnagyobb vesztese hazánk lett. Bár a „kétfejű sas” lehanyatlott, a történelmi Magyarország darabjaira hullott szét, s a Károlyi-kormány, valamint a Tanácsköztársaság hibák sorozatát követte el a pénzügyek terén is. A háborús károk a nemzeti vagyon 85-90 százalékát tették ki, a költségvetési deficit óriási arányokat öltött, az infláció súlyos teherként nehezedett a megcsönkített országra.

A Károlyi-kormány – a függetlenség kikiáltása után is – jelentős összegeket kapott az Osztrák-Magyar Bank bécsi fiókjától, sőt egyes (25 és 200 koronás) bank-

⁸ Az adókedvezmény kiterjedt a házi- és kézműiparra, a hajógyártásra, a közlekedési vállalatok alkatrészbeszerzéseire stb.

jegyek budapesti utánnymását is engedélyezték. A 200 koronás bankjegyeknek azonban csak az előlapját látták el rajzolattal, a hátlap részben hullámvonalazott, részben üres volt. Ez utóbbiakat nevezték el „fehér pénznek”, míg a többit „kék pénznek”. A lakosság a kék pénzt értékesebbnek tartotta, arra számítva, hogy idővel visszanyeri vásárlóerejét. Mindenki kék pénzért kívánt eladni és fehér pénzért vásárolni; a fehér pénzt az infláció termékének tekintették. Így a Károlyi-kormány idején forgalomba kerülő nagymennyiségű fehér pénz újabb lökést adott az inflációnak (Huszt, 1959).

Ebben a helyzetben a Tanácsköztársaság pénzügyi kormányzata még azt a hibát is elkövette, hogy a monarchia bankjegyeit – más utódállamokkal ellentétben – nem bélyegeztette felül, s így ezek mind a megmaradt országrészekre zúdultak, bármely világméretben korábban tapasztaltnál hatalmasabb arányú hiperinflációt idézve elő. Bár több elgondolás is született az önálló jegybank létrehozására, az azonban nem valósulhatott meg a szükséges eszközök hiányában és a mindössze 133 nap alatt. A rövid idő ellenére megdöbbentő elszántsággal láttak neki a bankok államosításának, és egy új, önálló valuta létrehozásának. Mivel az emissziós politikát Bécsből diktálták, a Tanácsköztársaság meg akart szabadulni ettől a függőségtől. Ez számukra sürgetően vetette fel a bankok államosítását és egyfajta tervgazdaság bevezetését.

A bankok államosításával a pénzforgalmat ugyan az állami csatornába terelték, de ezzel felmerült az önálló központi bank létrehozásának a szükségessége, ugyanis az Osztrák-Magyar Bank bécsi főintézete minden kapcsolatot megszakított a budapesti főintézettel. Ezért a „kvázi jegybank” szerepét átmenetileg a Pénzügyi Központra bízta, mivel szervezete, illetve munkatársainak szakmai ismeretei alapján ez az intézmény tűnt leginkább alkalmasnak erre a feladatra. Később, amikor egy új valuta kibocsátásáról döntöttek, ez a feladat a Postatakarékpénztárra hárult.

A jegybanki tevékenységhez szükséges felkészültség és gyakorlat hiányában azonban csak a pillanatnyi nehézségeket igyekeztek megoldani. Többek között: mivel jelentős volt a váltópénzhiány, kezdetben kis címletű bankjegyek kibocsátására került sor, majd ezt követően az érmékre. Ezzel párhuzamosan fokozatosan kívánták bevonni az 50, 100, 1000 és 10 000 koronás címleteket is, erre azonban már nem volt lehetőségük, mivel szándékaik megvalósítását a történelmi események már nem tették lehetővé. Az időközben megkötött trianoni békeszerződés az Osztrák-Magyar Bank felszámolását is elrendelte, így a jegybanki feladatokat hazánkban a M. kir. Állami Jegyintézet vette át.

A háború utáni súlyos gazdasági veszteségek, az önálló, stabil pénzrendszer megteremtésének nehézségei, a magyar jegybank és a hazai tőkeakkumuláció hiánya, a külpolitikai elszigeteltség, a jótételi kötelezettség, valamint egyéb okok miatt változatlanul nem sikerült a nemzeti valuta (korona) értékét (vásárlóerejét)

biztosítani.⁹ A belső piac védelmére hozott intézkedések – behozatali tilalom, új vámpolitika stb. – sem voltak kellően hatékonyak. A Bethlen-kormány tehát drasztikus konszolidációs lépésekre kényszerült. Ennek keretében módosították a vámpolitikát, feloldották az importtilalmat, könnyítették a hiányzó nyersanyagok behozatalát, létrehozták az önálló jegybankot, valamint bevezették az új pengővalutát. Nem sikerült azonban az agrárium szembeűnő aránytalanságain változtatni: míg a mezőgazdasági népesség 72,5 százaléka 5 kataszteri hold földet birtokolt, 0,66 százalékának volt 100 holdnál nagyobb földterülete. Már ez a tény is Magyarország elmaradott gazdasági szerkezetére utalt. A mezőgazdasággal kapcsolatos kormányzati magatartás a Bethlen-kormány regnálása során az infláció fokozódása ellenére sem változott. Ebben meghatározó szerepet játszott a kormánynak az a törekvése, hogy mindenáron meg kívánta akadályozni a külföldiek földvásárlásának térhódítását, mint ahogy arra a történelem során több példa is volt. A mezőgazdaság azonban számos problémával került szembe, ami az 1929–33-as válság idején csúcsosodott ki. A Bethlen-kormány éppen ebben az időszakban bizonyult a legkevésbé hatékonynak. Az 1929. évi New York-i tőzsdekrach elsősorban a mezőgazdaságot sújtotta, ami hazánkat különösen károsan érintette. A Bethlen-kormány ugyan igyekezett segítséget nyújtani a kis gazdáknak, eladósodásukat azonban nem volt képes megakadályozni. Az ezt követő pénzügyi és hitelválságot már a bankok és az iparvállalatok sem tudták elkerülni, az végül is 1933 végéig tartott.

A tárgyalt idősakkal kapcsolatban feltétlenül szükséges megemlékezni a kötött devizagazdálkodás 1933-ban történt bevezetéséről, illetve a pengővaluta kvázi konvertibilitásának felfüggesztéséről. Ennek történelmi jelentősége abban áll, hogy a nemzetközi pénzügyekben elsőként került sor egy valuta konvertibilitásának felfüggesztésére. Azt azonban már érdemes megemlítenünk, hogy ennek ellenére a környező országokban a pengőt csaknem mindenhol a konvertibilis valutákhoz hasonlóan fogadták el.

Az 1921-ben létrehozott – már említett – Állami Jegyintézet csak korlátozott mértékben tudta betölteni a jegybanki funkciókat, így a gazdasági konszolidáció érdekében 1924-ben szükségszerűvé vált a korának megfelelő funkciókkal bíró Magyar Nemzeti Bank létrehozása. Funkcióját a korona stabilitásának védelmében, a készpénzkibocsátásban, a megfelelő aranyfedezet biztosításában és a bankjegyek (kívánság szerint) aranyra történő átváltásában határozták meg. A jegybank részvénytársasági formában kezdte meg működését, amelynek során funkciói szerint biztosította a nemzeti valuta értékének védelmét, monetáris eszközeivel befolyá-

9 „Az árak 1914 és 1924 között 8-ezerszeresükre emelkedtek, a bérek csak 3,5-ezerszeresükre” (ROMSICS, 2017:87).

solta a pénz- és hitelkínálatot, meghatározta az alapkamatlábát, valamint gondoskodott a kibocsátott készpénzmennyiség aranyfedezetéről (Botos, 1999).

Mivel a korona árfolyamát a font sterlinghez kötötték, a hazai valutát nemzetközileg is stabilnak ítélték. Ez mindenképpen támogatta a – meglehetősen legyengült – bankszektor helyzetét az ügyfelekkel kialakult kapcsolataiban. Ezt erősítette a Pénzügyi Központ ellenőrzési feladatainak bővítése az üzleti bankok betéti, záloghitelzési, kezességvállalási stb. tevékenységét illetően. Ezek eredményéről évenként rendszeresen tájékoztatta a Magyar Nemzeti Bankot.

Az 1929–33-as gazdasági válság, amely akkor sújtotta hazánkat, amikor a mezőgazdasági termelés már elérte, az ipar pedig 12 százalékkal meghaladta a háború előtti szintet (Romsics, 1996), további pénzügyi megszorításokkal és a Pénzügyi Központ funkcióinak bővítésével járt. Mindezek következményeként az állami beavatkozás erősödött, amivel a Magyar Nemzeti Bank elnöke, *Popovics Sándor* is egyetértett, a nemzetközi gyakorlatban ugyanis az állami túlsúly volt a jellemző. A Magyar Nemzeti Bank 1925-ben vásárolta meg a Magyar Pénzjegynyomda Rt.-t, majd még ez évben megkezdődött az 5, 10, 20, 50, 100 és 1000 pengős bankjegyek sorozatgyártása a Diósgyőri Papírgyárban. A bankjegyek nemcsak kiváló minőségűek voltak, de művészi rajzolatuk is helytállt bármilyen nemzetközi összehasonlításban. Majd egy évvel később, 1926-ban készült el az 1, 2, 10, 20 és 50 filléres fém, valamint az 1 pengős aranyérme.¹⁰ Az új fizetőeszközöket 1926 végén (hivatalosan 1927. január 1-jén) hozták forgalomba. Ezzel egy időben megkezdődött a koronabankjegyek kivonása, amely 1931 közepén fejeződött be.

A hazai gazdaság pénzállománya folyamatosan töltődött fel a szükséges mértékre, ezt azonban az 1929 májusában kirobbant gazdasági válság megszakította. A nemzetközileg is meghatározó, jelentősebb amerikai bankok felfüggesztették az aranyban történő kifizetéseket, amit az európai jegybankok szinte azonnal követtek. Az európai jegybankok burkoltan leértékelték valutáikat, s ez elől az MNB sem térhetett ki. A korábban nehezen fellendült konjunktúra ismét kifulladt, s ennek hatására 1931 nyarán újra bevezették a kötött devizagazdálkodást.

Ahogy azt *Lentner* is ismerteti, a *Horthy*-korszak második felének viszonylag kevésbé hektikus, de rövid ideig tartó konszolidációs periódusát 1938-tól a „győri program” néven elhíresült, az újabb világháborúra történő felkészülést és fegyverkezést célzó terv szakította meg. Az öt évre előirányzott egymilliárd pengő hatalmas összeg volt, amely nemcsak inflációt generált, de meghaladta az ország teherbíró képességét is. Bár a hadiipari megrendelések növelték a foglalkoztatott-

¹⁰ A címletösszetétel 1931 és 1937 között nem változott. Mennyiségüket tekintve emelkedett az ezüstérmék és a váltópénzek aránya. Ami a bankjegyeket illeti, kivonták az 1927-ben kibocsátott 1000 pengős címletet, és sor került a 10 és az 50 pengős bankjegyek cseréjére (Botos, 1999).

ságot, de inflációs hatásuk erősen torzította a jövedelmi viszonyokat. A fegyverkezésre, valamint az ezekkel összefüggő infrastrukturális beruházásokra fordított összegek a háborús károk következtében természetesen teljes mértékben elvesztek. A háborús kárt a szakértők a nemzeti vagyon 40 százalékára becsülték, továbbá mintegy egymillió emberi életet követelt, majd 300 millió dollár jótételei kötelezettséggel járt. A legnagyobb károk a magánháztartásokban, a gyár-iparban, a mezőgazdaságban és a közlekedésben keletkeztek, továbbá a Magyar Nemzeti Bank arany- és devizakészletét Nyugatra hurcolták, stb.

4. A SZOCIALISTA TERVGAZDASÁGI RENDSZEREN ÁT A PIACGAZDASÁGI ÁTMENETIG

Az 1944. december végén megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés döntött az újjáépítés, a földreform és kisebb államosítások végrehajtásáról, valamint a gazdasági élet és a közigazgatás újjászervezéséről, az infláció mielőbbi megszüntetéséről.

A szerző megállapítása szerint a gazdaság és az igazgatás kialakítása a tőkés gazdaság alapjain indult meg, majd a baloldali pártok előretörése a szovjet típusú kollektív-össznépi tulajdonra épülő termelési mód kialakításához vezetett. A földosztás elrendelése és végrehajtása a legfontosabb feladatok közé tartozott. Ennek keretében 5,6 millió kataszteri holdat osztottak szét. Lentner szerint ennek csaknem 70 százalékát gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások kapták, akik nem rendelkeztek sem önálló gazdálkodási gyakorlattal, sem az ehhez szükséges eszközökkel, szerszámokkal. Ez is hozzájárult a későbbi kollektivizálás viszonylagos zavartalanságához.

Az ideiglenes kormány helyébe lépő koalíciós kormány elsőrendű célja a stabil hazai valuta megteremtése volt, amelynek előkészületeit 1945 végén indították meg. Ennek keretében megkezdődött az ipari és mezőgazdasági termékek készletezése a stabilizáció később meghirdetendő időpontjára.¹¹ Ez pedig az addig felhalmozott, elsősorban fogyasztási termékek mennyiségétől és a nyilas kormány által Nyugatra vitt 32 millió dollár értékű aranykészlet visszajuttatásától függött. Az árualapok szempontjából közrejátszott még a mezőgazdaság 1946. évi kedvező teljesítménye is.

A stabilizáció előkészületei során több javaslat is született a valuta elnevezését illetően, végül is a forint mellett döntöttek, amely korábban sikeres valutának bi-

¹¹ A Magyar Nemzeti Bankban – még 1946 márciusában – belső tanulmány készült a Bretton-Woods-i Egyezmény kapcsán létrehozott Nemzetközi Valutaalapoz és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz történő csatlakozás, illetve az ehhez szükséges felvételi kérelem elkészítése és feltételek teljesítése érdekében (HUSZTI, 2016).

zonyult *Károly Róbert*, *Nagy Lajos*, *Rákóczi* és *Kossuth* regnálása idejében. A váltópénz neve pedig – a folyamatosságot képviselő – fillér maradt.¹² A bankjegyek és érmék címletösszetételét a szokásos, nemzetközileg hagyományos bináris-decimális rendszer alapján határozták meg, azaz 2, 10, 20 filléres és 1, 2, és 5 forintos érmék, valamint 10 és 100 forintos bankjegyek kibocsátására került sor.¹³

A stabilizációt követő „szocialista” gazdasági rendszer már egy sikeres történelmi lépés után kísérletet tett a gazdasági fellendülés lehetőségeinek a megteremtésére, ami azonban inkább „gazdasági cikcakkokban” mutatkozott meg, amelyeknél a kialakult világgazdasági válságok (túltermelés, olajárrobbanás stb.), valamint a belső elégedetlenség (1956) „olaj volt a tűzre”. Az eredményesnek ítélt stabilizációt azonban – a gazdasági lehetőségekhez viszonyítva – erőltetett iparfejlesztés követte, amely szándéka szerint a gazdaság tervszerű fejlődését (az újjáépítést) kívánta biztosítani, valójában hidegháborús felkészülés húzódott meg a háttérben. A pénzügyi szektor teljes kisajátítása, az egyszintű bankrendszer kialakítása, a mezőgazdaság kollektivizálása, a tervgazdálkodásra történt totális áttérés stb. pénzügyi robbanást idézett elő, ami a kormányt 1951 decemberében olyan ár- és bérrendezésre kényszerítette, amelynek következményeként az átlagos árszínvonal 40, a béreké pedig csak 20 százalékkal emelkedett, s a forint vásárlóereje 60 százalékkal csökkent a stabilizációs értékéhez képest. Ezáltal a lakosságot illető jövedelmeket a szocialista ipar feszített és egyoldalú fejlesztése érdekében átcsoportosították.

A tarthatatlan gazdasági és politikai helyzetet különféle „piacerősítő reformokkal” igyekeztek oldani, ezek azonban nem tudták az elégedetlenséget mérsékelni, amely 1956-ban forradalomként robbant ki. A levert forradalom utóhatásaként számos új reformgondolat látott napvilágot, amelyek ugyan lassan, de folyamatosan megvalósultak¹⁴, azaz csökkent a központi tervezés szerepe, nőtt a vállalati önállóság; mind több termék piaci ára a kereslethez igazodóan alakult; a központi bérszabályozást a vállalati váltotta fel.

Az 1970-es évtizedet a „nemzetközi válságok korszakának” lehet tekinteni. 1973-ban, majd 1979-ben az energiahordozók és az alapvető nyersanyagok világpiaci árának hihetetlen emelkedésére hazánk nem reagált megfelelően, ami „befelé

12 A forint pénzlába 0,0757 gramm színaranynak felelt meg, így egy kilogramm színarany ára 13 210 forint volt. Az aranyparitás szerint 1 USA dollár 11,74, 1 angol font 29,35 forinttal volt egyenértékű.

13 A készpénzforgalom igényei miatt 1951-ig további 20 és 50 forintos bankjegyeket is kibocsátottak.

14 Ezek a gondolatok és folyamatok már előre jelezték hazánk bizonyos eltávolodását a többi szocialista ország hagyományos tervezési módszereitől.

forduló” országgént¹⁵ súlyos következményekkel járt: „...korlátozni kellett a fizetőképes keresletet, kialakítani az új árfolyam-politikát, belépni a nemzetközi szervezetekbe és tudomásul venni a hazai valuta valós vásárlóerejét. Sajnos nem sikerült kellően megfelelő exportösztönző, importkorlátozó és a belső árszínvonalat védő funkciókat kialakítani...” (Huszti, 2016:447).

A szakemberek, de a politikusok számára is világhosszá vált a regnáló rendszer tartóhatatlansága, a megoldásra azonban eltérő javaslatok születtek. Érdemi változást csak azok a törekvések hoztak, amelyek a külső egyensúly megteremtésére, a tervgazdasági rendszer „korszerűsítésére”, a kétszintű bankrendszer létrehozására irányultak. Ezek hatására alakult ki vita az egy- vagy kétszintű bankrendszerrel, a jövedelmi viszonyok alakulásáról, a piacgazdaság jövőjéről, a nemzetközi válságokhoz való alkalmazkodásról (igazodásról) stb.¹⁶

A szigorú tervgazdasági rendszer összeomlott, világgazdasági válságok sújtották a külső piacokra utalt hazai gazdaságot. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rendszerváltás elkerülhetetlen. Ehhez természetesen a világgazdasági folyamatok, a Szovjetunió meggyengülése stb. egyaránt hozzájárultak. „Piacgazdaság lett Magyarországon, de ez nem az évtizedeken át erősödő, piaci alapon vállalkozni szándékozó, kitérésre pontokat kereső belső erőforrások kiteljesedésén keresztül vált valóra, hanem a nyugati tőke dinamizáló hatásai által.”¹⁷

Lentner szerint a „szociális piacgazdasággént” definiált, új rendszerben nem az állami beavatkozások fenntartása lett volna célszerűbb, hanem egy „új, (nyers) piaci alapú gazdaság körültekintőbb, szofisztikáltabb bevezetése.” Azok a mechanizmusok, amelyek a nyugati világban működőképesek voltak, a hazai „szociális piacgazdaságban” nem tudtak érvényesülni az elhúzódoó átmenet, a tőkehiány, az állandó költségvetési problémák stb. miatt. Változást az Európai Unióhoz történő csatlakozás hozott, mivel létre kellett hozni az EU-kompatibilis intézményrendszert, amely megnövelte az ország gazdasági felelősségét, költségvetési támogatásokat biztosított, segítette a demokratikus intézményrendszer kialakítását, az infrastruktúra, valamint a vidék fejlesztését. Ugyanakkor bizonyos áldozatokkal is járt egyes korábbi piacvédő intézkedések felszámolása miatt. Az EU-val és az EU-n kívüli országokkal folytatott külkereskedelmünk azonban kiegyensúlyozott, és kontinentális összevetésben is kiemelkedően magas.

15 A nemzetközi irodalom „befelé fordulónak” nevezte azokat az országokat, amelyek nem reagáltak a válságjelekre, míg „kifelé fordulónak” azokat, amelyek azonnal megkezdték a megváltozott nemzetközi gazdasági környezethez történő alkalmazkodást.

16 A szerző rendkívül részletesen követi és írja le a jelzett folyamatokat.

17 Lentner Csaba meghatározása.

Az ipari szektor hatékonyságának növekedése egyértelműen a privatizációnak és a külföldi működőtőkének volt köszönhető. Ez biztosította a lakosság nyugati mintát követő fogyasztási igényét, de egyben lehetővé tette a foglalkoztatottság növelését is. A lakosság ugyanis nemcsak a modernebb termékelátásban bízott, de jövedelmi helyzetének javulásában is. A szakértők szerint a korábbi tehetetlenséggel szemben kifejezetten türelmetlen fogyasztók várták életszínvonaluk emelését és a korszerű termékek megvásárlásának lehetőségét. Ehhez pedig megfelelő keresetre, modern kínálatra és olyan jövedelmekre tartottak igényt, amelyek a tartós fogyasztási cikkek megvásárlását is lehetővé teszik.

Lentner finoman utal a privatizáció egyik kevésbé ismert következményére, amely szerint „A regnáló kormányok állami vagyonról történő lemondásában, privatizációra bocsátásában egyfajta tehetetlenség is meghúzódott, miszerint képtelenek voltak az elavult termelési szerkezettel működő ágazatokat költségvetési erőből... finanszírozni.”¹⁸ Érdeklődés (és forrás) hiányában „A spontán privatizáció eleve csak a vagyon közvetlen környezetében lévő vagyonszerzési céljait segítette hatékonyan”.¹⁹ A kormány a kárpótlásra jogosultak számára kárpótlási jegyeket biztosított, de ezek túlnyomó többségét összegük, idős koruk stb. miatt nem üzleti célra fordították, hanem értékesítették, így a jogosultak közel egyharmada tudta vagyonra, termőföldre és önkormányzati bérlakásra váltani.²⁰

A szerző tehát a belföldiek számára felkínált tulajdonszerzés lehetőségeinek a kudarcát – a kárpótlási jegyekkel kapcsolatos tapasztalatokat is figyelembe véve – egyértelműen a következőknek tulajdonítja: az alacsony vállalkozási kedvnek, a belföldi források hiányának, az adórendszernek, a termékek piaci elhelyezése nehézségeinek, a bizonytalan hitel-igénybevételi lehetőségeknek, az elégtelen érdekérvényesítő képességnek stb.

Az agrárium tulajdonszerkezete kissé bonyolultabb volt, mint az iparé és a kereskedelemé, a mezőgazdasági kibocsátás viszont egyértelműbben követhető volt. Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelme ugyan megfelelően alakult, azonban az olajválság következtében kialakult nyersanyag- és ipari áraktól elmaradt. Az általános költségnövekedés, az állami szubvenciók

18 Véleményem szerint ez tudatos döntés volt. Én sem ülnek be egy teljesen leromlott gépkocsiba, ha közlekedni szeretnék.

19 A spontán privatizáció az 1875. évi XXXVII. és az 1930. évi V. törvény újrafelfedezésére épült, l. SÁRKÓZY (1993:123).

20 A szerző szerint: „Nagy hátránya a privatizációnak, hogy a kárpótlásijegy-tulajdonosok a hozzánk közelebb álló, közepméretű élelmiszeripari üzemek zömében sem szereztek meghatározó tulajdonosi részt, a kormányok erre nem teremtettek átfogó közgazdasági feltételrendszert, illetve a későbbi működés során átfogóan nem támogatták azon kevés üzemet, ahol a belföldi kör mégis képes volt tulajdonosi pozíciót szerezni.”

csökkenése stb. az agrárróló kedvezőtlen alakulásához vezetett, jövedelemtermelő képességét pedig visszavetette.

A szerző rendkívül fontos összefüggésre hívja fel a figyelmet: politikai indíttatás hatására kárpótlásként a földterület mintegy felén egy hektárnál kisebb törpebirtokok jöttek létre, amelyeket finanszírozási lehetőségek hiányában még az elmúlt ötven év alatt sem tudtak megfelelően, korszerűen megművelni. A szövetkezeti vagyon „szétszervezésének módja” szakszerűtlen volt, nem vették figyelembe a tsz-tagok szándékait. Számos termelőszövetkezet tagságának többsége, elsősorban az idősebbek – a várható és valóban bekövetkezett problémák miatt – inkább megtartotta volna a biztonságot nyújtó tsz-tagságát. Ezzel szemben – a szerző megállapítása szerint – az ágazat viszonyai kaotikussá váltak, az évtizedeken át felhalmozott szövetkezeti vagyon lényegében szétporladt. A mezőgazdaságban végrehajtott rendszerváltás következtében kialakult helyzetben a birtokszerkezet, a hatékonyság és a jövedelmezőség egyaránt kedvezőtlenül változott. Már ekkor számolni kellett azzal, hogy a világpiacon versenyben agrárpozícióink gyors javulására nem számíthatunk, ezért fel kellett készülni ennek szociális következményeire is. A jelentős EU-s és hazai támogatások nélkül az agrárgazdaság működésképtelen lenne, ezért „szociális” ágazatnak minősül. A mezőgazdaság csökkenő nemzetgazdasági szerepe azonban nemcsak az európai uniós országokra jellemző, hanem világszerte is, ami foglalkoztatási és szociális problémák tömegét veti fel (*Bod, 2018*).

A monográfia részletesen tárgyalja a bankrendszer, jelesül a jegybank helyzetét a piacgazdasági átmenet kapcsán. A kétszintű bankrendszer létrehozása ugyanis történelmi lépésnek tekinthető a hazai pénzügyi rendszer egésze szempontjából. A szervezeti változásokon túlmenően a monetáris szabályozás jelentősége felértékelődött, s módosult a jegybank–kereskedelmi bankok–ügyfelek közötti hierarchia, illetve kapcsolatrendszer. Mindez megváltoztatta a költségvetés és a jegybank korábbi kapcsolatát is, mivel a hitelrendszer a továbbiakban már nem vállalhatta át a vállalati pénzkereslet azon hányadát, amelyeket költségvetési eszközökből kellett volna finanszírozni. Az egyre jobban szélesedő fizetéseképtelenségből következő veszteségek hitelből történő finanszírozása egyenértékű volt a kvázi költségvetésből történő támogatással. Ez elsősorban a válságághoz vezetett, mivel a kormány el kívánta kerülni a még súlyosabb társadalmi következményeket.

Mivel „hivatalosan” is egyre inkább teret nyert az a nézet, hogy a hazai bankrendszer finanszírozási nehézségeit a külföldi tulajdonosok oldhatják meg, a bankok privatizációja viszonylag rövid időn belül megtörtént. A nehézséget az okozta (és általában okozza), hogy a külföldi tulajdonú pénzügyintézeteknek eleget kellett tenniük tulajdonosaik profitelvárásainak; a hazai pénzügyi kormányzat viszont azt igényelte, hogy eszközeikkel járuljanak hozzá a gazdasági növekedés finanszíro-

zásához; valamint feleljenek meg a hazai jegybank fizetőképes keresletszabályozási feltételeinek.

Bár Magyarország még nem volt tagja az EU-nak, átvettük jegybanki szabályozásának irányelveit annak ellenére, hogy azok még nem illeszkedtek a hazai előírásokhoz és gyakorlatokhoz. A legfontosabb talán az volt, hogy a központi bankoknak megtiltották az állampapírok kibocsátáskor történő megvásárlását, hogy az elsődleges kereslettel tudják „beárzni” azokat. Ez ugyanis jelzésértékű volt a költségvetés állapotát illetően.

A magyar gazdaság az ezredfordulót követően növekedésnek indult, ami a hazai bankszektorban is éreztette hatását. A fiskális politika azonban változatlanul gyengélkedett, így a reáljövédelmek emelkedése elmaradt az elvárttól, ezért a lakosság hitelképessége irreális mértékben, de csak látens módon növekedett. Ez azonban csak később, a devizahitelezéssel összefüggő törlesztési kötelezettségek kapcsán derült ki. A látszólag „minden szép – minden jó” helyzetben, ami mögött a valóságban költségvetési túlköltekezés, számos állam jelentős eladósodottsága húzódott meg, váratlanul – de törvényszerűen – világméretű bankcsődök hívták fel a figyelmet az adósságválságra. Jogosan merült fel a kérdés: mit tettek a kormányok a költségvetési egyensúly, a jegybankok pedig a valutastabilitás érdekében? Különösen időszerű volt a kérdés hazánkat illetően, mivel a magas költségvetési hiány miatt az EU 2004-től túlzottdeficit-eljárást indított Magyarország ellen. A fiskális restriktció eredménye azonban értékelhetetlenné vált a 2007–2008-ban kialakult válság miatt, amely a hazai gazdaságot is mélyen érintette. A devizaárfolyamok és külső hitelkamatok rendkívül kedvezőtlen alakulását a külső hitelfelvételek szakszerűtlen belső felhasználása, a költségvetési megszorítások és a pénzügyi bizalomvesztés a külföldi tőke számottevő mértékű kivonulását eredményezte, ami még több évig éreztette hatását. A kialakult államcsődközeli helyzetben a terhek jelentős része a jövedelemtulajdonosokat sújtotta, aminek természetesen a következménye a termelés visszafogása, a külkereskedelmi deficit növekedése, az állami támogatások csökkentése és a hazai jövedelemtulajdonosok helyzetének kedvezőtlen alakulása volt – állapítja meg Lentner.

5. AKTÍV ÁLLAMMODELL – AKTÍVABB PÉNZÜGPOLITIKA

A politikai, világnézeti különbségekből adódó véleményektől függetlenül világossá vált, hogy a válság utáni évtizedre súlyos gazdasági feladatok megoldása várt, amelyet elsősorban a gazdaságpolitika oldaláról kellett megközelíteni. A kétharmados választási győzelem ugyanis lehetővé tette az Alaptörvény megfogalmazását, amelynek az elfogadása után mód nyílt a stabilitási, majd a számvevőszéki törvény ratifikálására, valamint a nemzeti vagyonnal való gazdálkodás

észszerűsítésére, amelyek tágabb teret biztosítottak a költségvetési, majd az ellenőrzési feladatok megfelelő ellátására. Kézzelfogható közelségbe került ugyanis

- 1) a költségvetés működésképtelenné válása;
- 2) a társadalombiztosítási, főleg a nyugdíjbiztosítási rendszer krónikus deficitje, esetleg összeomlása;
- 3) a vállalatok tömeges csődje, bizonytalanná váló gazdasági környezet, termelési alapfunkciók csökkenése;
- 4) az önkormányzatok tömeges csődje, társadalmi konfliktusok és közszolgáltatási diszfunkciók;
- 5) a devizahiteles családok társadalmi léptékű fizetéseképtelenné válása, a társadalmi nyugalom és stabilitás felbomlása (*Bethlendi–Lentner, 2018*).

A szerző felhívja a figyelmet azokra a költségvetési intézkedésekre, amelyek elősegítették az adószervezet észszerű módosítását, és amelyek eredményeként csökkentek a tőkét és növekedtek a fogyasztást terhelő adók (*Varga, 2017a*). Ez utóbbi nem feltétlenül volt szerencsés, mert a fogyasztói árak a számítotttnál erőteljesebben emelkedtek, ami viszont a vártnál nagyobb béremelést kényszerített ki. Mindez különösen azokban a szektorokban okozott problémát, ahol egyébként is jelentős volt a létszámhiány, emellett inflációs hatását sem lehetett figyelmen kívül hagyni.²¹

A külső eladósodást illetően kissé bizonytalan volt a helyzet, mert még látszólag sem követte érdemi változás a kapcsolatok mértékét, sőt a nyugati befektetők magatartásának bárminemű negatív változása óriási egyensúlyzavarokat idézhetett volna elő. Azzal, hogy a monetáris politika nem konvencionális elemeket beemelt az eszköztárába, segített a likviditáshiány feloldásában. A zérus, a zérushoz közeli (de még pozitív) kamatlábak megváltoztatták az ügyfelek és a bankok viszonyát, a betétképzés és a megtakarítások megszokott kapcsolatát. Ennek következményei egyre inkább érezhetőek. Az elhibázott pénzügyi döntések és magatartás erősen visszavetik – elsősorban az egyik legfontosabb pénztulajdonos csoportnál, azaz a lakosságnál, de a kis- és közepes vállalkozóknál is – a pénzügyi intézkedések iránti bizalmat, amelynek következményei beláthatatlanok (*Bod, 2019*). Az elhibázott lépések egyik példájául – mint ismeretes – a svájci frankban felvett hitelek kálváriája szolgál, a másik pedig a lakosságnál felhalmozódó, hatalmas mennyiségű készpénzben rejlő veszély. Mindkettő publikációk sorát indította el, egyértelmű és hatásos megoldás azonban még sem a hitelezés, sem a pénzforgalom terén nem született. Míg az első téma az eltérő nyilvántartási módszereket

21 Az infláció hatásainak alapos összegzését adja VARGA (2017a; 2018).

alkalmazó pénzüzeteknek okoz nehézséget²², a másik forráshiányt idéz elő a pénzüzeteknél, felboríthatja a lakossági kereslet és kínálat egyensúlyát, inflációs pszichózist kelthet.²³

A hosszú lejáratú – 4-5 éves – állampapírok tervbe vett kibocsátásával kapcsolatban több aggály is felmerülhet:

- várhatóan a lakosság igen kis hányada választja majd ezt a megtakarítási formát, mivel megtakarításait a kedvezőtlen hozamok és a bizalmatlansága miatt tartja otthon;
- ha nem bízik a rövidebb lejáratú állampapírokban, miért bízna egy fél évtizedesben, ha a hozam – a költségek levonása után és a halmozott áremelkedést is figyelembe véve – nem túl magas²⁴;
- aki ért a pénzügyekhez, az – ilyen időintervallumot figyelembe véve – inkább tőzsdézik;
- az idő előtti – betegség, haláleset stb miatt előforduló – értékesítés veszteséggel jár.

Mivel a hazai költségvetési politika a megszorítások helyett a növekedést támogatta, nőtt a foglalkoztatottak száma, emelkedett a GDP, csökkent a külső adósság és javult a költségvetési pozíció. Ezek következményeként mérsékelni lehetett a közüzemi díjakat, növelni a családtámogatásokat stb.

A gazdaság versenyképességének javítása azonban további feladatok megoldását igényli, melyek közül kiemelkednek a megtakarítások folyamatos képződésének és a versenyképesség növelésének az előtérbe helyezését elősegítő, további intézkedések. Ebben a vonatkozásban még nem sikerült kielégítő eredményeket elérni. Az ezeket szolgáló, kielégítő intézményi rendszer kialakítása változatlanul várat magára, valószínűleg áthúzódik a 2020 utáni évekre.

A fejezet gazdag információkkal ismerteti a 2010 után történeteket, jó szolgálatot tesz a témát kutatók számára. A hatalmas ismerettömeg bemutatása mögött jelentős kutatómunka áll, ennek eredményeként végigvezeti az olvasót a globális gazdasági és adósságválságtól – a költségvetési intézkedéseken és jegybanki monetáris politikai fordulaton keresztül – a sikeres válságkezelésig. A szerző szerint „A 2010 utáni gazdaságfilozófiában és konkrét intézkedésekben így a klasszikus

22 Rendszeres a nézeteltérés az ügyfelek és a pénzüzetek között a törlesztések tényleges és nyilvántartott futamideje miatt.

23 Az állam számára is gondot okoz, hogy milyen intézkedésekkel lehet a helyzetet megoldani. Lásd részletesen: HUSZTI (2018:441–453).

24 A pénzügyi kormányzat évi átlagos 3 százalékos inflációval számol a jövőben is, ami nagyjából zérusnál alig nagyobb reálhozamot eredményez.

értelemben vett társadalmi pozíciók, mint a demográfiai helyzet javítása, az oktatás- és az egészségügyi ellátórendszer minőségének javítása, általa a munkaerő egészségi és képzettségi állapotának generális javítása közvetlenebb, mondhatni direkt módon jelennek meg.²⁵

Különösen figyelemre méltó, hogy a szerző a tények bemutatására törekedett, az olvasóra bízva annak feldolgozását és értékelését, egyszóval nem kívánta a véleményét ráerőltetni. Ez a fejezet ad ugyanis leginkább alkalmat mind a fiskális, mind a monetáris politikát és gyakorlatot illető nézetek ütköztetésére. Így az olvasók – akik feltételezhetően egyben szakértők is – eldönthetik azt, hogy egyetértenek-e a leírtakkal, vagy ezektől eltér-e a véleményük. Ez azonban nem csorbítja a szerző tiszteletre méltó törekvését, hogy kutatásai eredményével rendkívül jelentős és széles körű segítséget nyújtson az egyes témákkal foglalkozók számára.

Az utolsó fejezet a szerző elméleti és rendszertani összefoglalását, valamint az egyes tárgyalt időszakok fiskális és monetáris intézményrendszerét, gyakorlatát és kapcsolatát tárgyalja. A szerző – szándéka szerint – nem kívánt rangsort felállítani az egyes gazdaságtörténeti korszakok között, mégis a dualizmus történései váltak a „kedvenceivé”. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy – egyes vélemények szerint – ettől az időszaktól számíthatjuk Magyarország „kvázi önállóságát.”

Lentner szerint a hazai pénzügyi rendszer létrejötté három pilléren nyugszik:

- a gazdasági igazgatás történelmi hagyományain, amelyek kiépülése a dualizmus időszakában gyorsult fel;
- a 2007–2008-as válság miatti fiskális és a „nem konvencionális” jegybanki gyakorlaton;
- az államtól remélhető piaci szabályozáson (a profitszerzés önmérsékletre készítésén).

A szerző egyaránt károsnak tartja a totális állami beavatkozást a gazdaságirányításba, de a gazdasági szereplőknek biztosított, túlzott autonómiát is. Az előbbi teljes mértékben elszakítja a gazdasági-műszaki bázist a magánvállalkozásoktól, míg az utóbbi bizonyítottan gazdasági válsághoz vezet. Mindez természetesen nem zárja ki az állami tulajdonban lévő vállalatok piacvezető szerepét, ahol ezek hagyományosan beépültek a gazdasági szerkezetbe.²⁶

Az alapvető kérdés azonban véleményem szerint az, hogy merre haladjon a gazdaság, és milyen társadalmi és gazdasági eszközök segítségével és felhasználásá-

25 LENTNER CSABA (i. m. 6. fejezet, záró bek.).

26 Lásd: Ausztria, NSZK, Franciaország, Olaszország stb.

val. Meddig tekinthető „etikusnak” az állam gazdaságfejlesztő tevékenységét támogató eszkörendszer? Hol szükséges, esetleg elengedhetetlen az állam szerepe, és mikor lépi át az indokolt mértéket, s válik nyomasztóvá a gazdaság számára? Kit terhelnek a költségek? Meddig terjedhet a hatalom összpontosítása? Megannyi kérdés, amelyet a szerző is jogosan vet fel, ezekre azonban az áttekintett és bemutatott hatalmas mennyiségű irodalomban sem található egyértelmű válasz. Magam a szerző első részben megfogalmazott azon megállapításával értek egyet, amely szerint „a centralizáció nem cél, hanem csak egy eszköz a konszolidáció megvalósításában.”

Lentner – az előzőek figyelembevételével – szükségszerűen a nemzetközi irodalom és a dualizmus keretében kialakult tapasztalatok segítségével keresi a választ a költségvetési fegyelem, a „jó adórendszer” és a válság utáni jegybankpolitika kritériumaira.

Véleményem szerint az állammal és annak gazdálkodásával kapcsolatos ismeretek megerősítik a fiskális politika meghatározó jellegét, jelentőségét és megvalósításának folyamatos figyelemmel kísérését. Ez már a kiegyezést követően is fontossá vált, mert a gyenge ipari struktúra mellett az agráriumra nehezedett a gazdaság fejlesztésének a terhe. Ezt csak megerősítette az 1929–33. évi világgazdasági válság, amely az amúgy is gyenge hazai ipart szinte „padlóra kényszerítette”, addig nem látott mértékű munkanélküliséget okozva. Sajnos később a történelem ismételte önmagát: az elhibázott szocialista iparosítás, a kényszerű termelőszövetkezet-szervezés, majd később azoknak a tsz-eknek a felszámolása is, amelyek ezt nem kívánták, sok bonyadalmat okozott. Így a hazai mezőgazdaság a kis-, közép- és nagybirtokok szerinti struktúrája, a bizonytalan tulajdoni viszonyok, a megműveletlen területek jelentős hányada stb. miatt még talán napjainkban sem „tért magához”, messze elmaradva az adottságaitól. A krízisek a pénzügyi kultúrát is mindig megújították, a válságokból levont történelmi tapasztalatok jelentős hatást gyakoroltak a magyar pénzügyi kultúrára, ahogyan ez igaz napjainkra is (Kovács–Terták, 2019).

Ami a „jó adórendszert vagy adópolitikát” illeti, már a korabeli szerzők is rendszeresen felvetették azt a kérdést, meddig terjedhet az adóztatás anélkül, hogy megnyomorítaná az adóalanyokat, ugyanakkor megfelel az állami kiadásokhoz szükséges mértéknek. (Mariska, 1871). Az ennek ellentmondó kormányzati magatartás ugyanis hátrányosan befolyásolja az adóalapokat biztosító tevékenységet, társadalmi feszültségeket idéz elő nemcsak a kormánnyal szemben, de az egyes adóalanycsoportok között is. Mindezekre tekintettel a szerző egyértelműen fogalmaz: „az adót a reális teherbíró képességhez kell igazítani, figyelemmel az esetleges költségvetési deficit elkerülésére.”

Ahogyan azt *Bánfi Tamás* is megállapítja, a modern gazdaságok egyik jelentős problémája az adóelkerülés, az adócsalás, az állami szabályozás sikeressége vagy

sikertelensége, az adóalanyok magatartása válságban és az után, hogyan határozható meg az optimális adókulcs, meddig tartható fenn a fiskális kényszer stb. (Bánfi, 2015). Megannyi kérdés, amelyre nemcsak a szerző keresi a választ, hanem a fejlett világ országaiban is szakértők sora foglalkozik a gazdaság kifehéritésére alkalmas módszerek kutatásával. Emögött az a szándék húzódik meg, hogy amennyiben sikeres a gazdaság kifehéritése, az adóbevételek növekedése lehetővé teszi az adóterhek csökkentését. Ellenkező esetben az irritáló rejtett gazdaság következményei nyerne teret. Ezért egyet lehet érteni a szerző azon megállapításával, hogy „a jó adórendszer jobbra mint elméleti kategória létezik.” Mindemellett – a társadalmi változások hatására is – az adórendszernek mindig új kihívásoknak kell megfelelnie, amelyre reflektálva az folyamatosan változik (Varga–Cseh, 2019). Az utolsó, 7. fejezet 7.1 és 7.2 alfejezete főként a költségvetés „történelmében” járatos szakértők érdeklődését keltheti fel, sőt az előző fejezetek mélyebb áttekinthetőségéhez is hozzájárul. A szerző láthatóan sok energiát fektetett a kapcsolódó irodalom feldolgozásába, amelynek köszönhetően magam is szembesültem néhány olyan forrással, amelyet általa ismerhettem meg.

Így a kétszintű bankrendszer szükségszerű létrehozása után rövid idő alatt világgóssá vált, hogy módosítani kell a jegybanki funkciókat is, mégpedig igazodva az üzleti bankok bővülő tevékenységéhez, valamint az állami pénzügyekkel kialakult kapcsolataikat illetően. Mindkét terület a jegybank erősödő szerepét igényelte a makrostabilitást elősegítő folyamatok támogatásában, valamint az újraelosztási viszonyok formálásában.²⁷ Mindez azonban csak akkor biztosítható, ha szorosabbá, együttműködőbbé válik a monetáris és a fiskális politika. A válság előtti, egysíkú „inflációt követő célrendszer” mellett a jegybank felelőssége az általános makrogazdasági stabilitással, sőt a társadalmi stabilitással kapcsolatban is felmerülhet.²⁸ A szerző szerint: „A monetáris politika újraelosztási hatásai előtérbe kerültek, a jegybanki döntések modellezéséhez és átláthatóságához elengedhetlenné vált egy olyan értelmezési keret kialakítása, amely lehetővé teszi a monetáris politikai döntések komplex makrogazdasági síkba és társadalmi kontextusba helyezett értelmezését és érvényesülését.”²⁹ Lentner tehát egyetért azokkal az elméleti megállapításokkal, amelyek szerint a monetáris politika csak rövid távon tudja befolyásolni a gazdasági folyamatokat, erre csak az átfogó

27 Részletesen ír a kétszintű bankrendszer létrehozásáról és azt követő évtizedekről, illetve a felületei tevékenység fejlődéséről KOVÁCS (2019:15). A témakör monografikus lenyomatát I. KOVÁCS–MARSI (szerk.) (2018:379).

28 A 2007–2008-as válság utáni bankpolitikai változásokról, a hozzá történő magyar igazodási pontról I. KOVÁCS (2017:13).

29 73.2 Az intézményi gondolkodás újraéledéséről és a jegybanki szerepvállalás felértékelődéséről. L. az új típusú jegybankpolitikák részletes kifejtését: VONNÁK (szerk.) (2017:496).

anticiklikus gazdaságpolitika képes. Ennek a hiszterézisnek nevezett jelenségnek a hatása „rendkívüli módon felértékeli az anticiklikus gazdaságpolitikát, mivel (...) a GDP hosszú távú szintjére is érdemi hatást fejthet ki.”³⁰ A magas keresleti nyomás alatt tartott gazdaságok csak akkor képesek a növekedésre, ha a kínálat bővítésére szabad gépi és munkaerő-kapacitással rendelkeznek, ellenkező esetben a keresleti többletet inflációs áremelkedés fogja „elnyelni”. Csatlakozhatunk Bánfi és a szerző azon gondolatához, hogy a fentebbieknek meg kell határozniuk a fiskális és monetáris politika jövőjét is (Bánfi, 2019). A pénzügyi politika két nagy alrendszerének, a fiskális és a monetáris politikának szimbiózisban kell működnie a nemzetgazdaság versenyképességének, a pénzügyi egyensúlynak, de az esetleges válságkezelésnek a sikere érdekében is. Ebben a jegybanki mechanizmusok egyre erőteljesebb szerepet játszanak.

Huszt Ernő 90 éves

A disputa jelleggel megírt dolgozat szemléletes összefoglalása a 2020-ban 90. életévét betöltő Huszt Ernő tudományos munkásságának, egyúttal tanítványa, Lentner Csaba legújabb könyvének. Huszt Ernő évtizedeken át a Magyar Nemzeti Bank pénzforgalmi mérlegekkel foglalkozó főosztályvezetője, majd a kétszintű bankrendszer megteremtésének egyik elméleti atyja. Az 1990-es évek első felében a Magyar Hitelbank ügyvezető igazgatója, majd az Országos Kereskedelmi és Hitelbank vezérigazgató-helyettese. A Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt kitüntettetje. Kutatási területe: bankszabályozás, pénzkereslet és pénzkínálat mérése, monetáris politikai irányítás. A Budapesti Corvinus Egyetem és a Budapesti Gazdasági Egyetem címzetes egyetemi tanára. A 2000-es évek közepéig tanított a Veszprémi Egyetemen, a Soproni Egyetemen, a Milton Friedman Egyetemen, közel tíz éve pedig a Nemzeti Közszoigalati Egyetem közpénzügyi kutatóműhelyének aktív tagja. Számos monográfia, tanulmány és tudományos cikk fűződik a nevéhez.

30 L. a Magyar Nemzeti Bank 2016. decemberi Növekedési jelentését.

HIVATKOZÁSOK

- BAROSS GÁBOR (1877): Az 1875. évi augusztus 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XIV. Budapest, 264.
- BÁNFI TAMÁS (2015): A fair tax (system) or an ethical taxpayer? *Society And Economy*, 37: Suppl., 116.
- BÁNFI TAMÁS (2019): *Apokalipszis? avagy ismét a Paradicsomban?* Budapest: Cenzus Bt. (2019), 315 p.
- BOD PÉTER ÁKOS (2019): Hungarian Economic Policy between 1989 and 2019. *Economy and Finance*, 6(1), 17–42.
- BOD PÉTER ÁKOS (2018): Európai növekedési modell(ek), szuverenitás és pénzfolyamatok In HALM TAMÁS – HURTA HILDA – KOLLER BOGLÁRKA (szerk.): *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században. Ünnepi kötet a 65 éves Halmai Péter tiszteletére*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 287–296.
- BETHLENDI ANDRÁS – LENTNER CSABA (2018): Subnational Fiscal Consolidation: The Hungarian Path from Crisis to Fiscal Sustainability in Light of International Experiences. *Sustainability*, 10(9), DOI: 10.3390/su10092978.
- BOTOS JÁNOS (1999): *A Magyar Nemzeti Bank története II.: Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest: PressCon Kiadó.
- HETÉNYI ISTVÁN (1999): *Adópolitikai ismeretek*. Budapest: BKE.
- HUSZTI ERNŐ (1959): A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. In NAGY TIBOR – HUSZTI ERNŐ – KATONA ÉVA – KUPA MIHÁLY (1959): *Bankrendszer és pénzforgalom a Magyar Tanácsköztársaságban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 169–257.
- HUSZTI ERNŐ (1998): A makropénzügytan alapjai. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- HUSZTI ERNŐ (2001–2002): *Banktan*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest: TAS-11 Kft., 55.
- HUSZTI ERNŐ (2016): Hetven éves a magyar forint. *Pénzügyi Szemle* 2016/4, 447–455.
- HUSZTI ERNŐ (2018): „Tetraéder-hatás”. A jegybanki alapkamat, a készpénzállomány, a lakossági betétek, a hitelkihelyezés és a seigniorage közötti összefüggések Magyarországon. *Pénzügyi Szemle*, 2018/4, 441–453.
- KELEMEN JÓZSEF (1938): *A magyar hitelügy története*. Budapest: Sárkány Nyomda, 2., 21.
- KOVÁCS LEVENTE (2017): A bankvezetési kultúra változása a gazdasági válság hatására. *Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények*, 2(4), 261–273.
- KOVÁCS LEVENTE (2018): A gazdasági válságok szerepe a pénzügyi kultúra fejlődésében. In: PÁL ZSOLT (szerk.) (2018): *Pénzügyi kultúra*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 278 p. ISBN: 9789633581520, 16–31.
- KOVÁCS LEVENTE (2019): The First Three Decades of the Hungarian Banking Association. *Economy and Finance*, 6(1), 2–16.
- KOVÁCS LEVENTE – MARSÍ ERIKA (szerk.) (2018): *Bankmenedzsment – Banküzemtan*. Budapest: Magyar Bankszövetség, 379 p.
- LENTNER CSABA (2005): *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 308 p.
- LENTNER CSABA (2014): *Közpénzügyek és államháztartástan*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Tanács Kiadó, 341 p.
- LENTNER CSABA (2016): *Rendszerváltás és pénzügypolitika: Tények és tévhitek a neoliberais piacgazdasági átmenetről és a 2010 óta alkalmazott nem konvencionális eszközökről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 336 p.
- LENTNER CSABA (2017): *Közpénzügyi menedzsment*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 262 p.

- LENTNER CSABA (2019a): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig – Nyugattól Keletre, Kelettől Nyugatra*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 280 p. ISBN 978 963 4145 400.
- LENTNER CSABA (2019b): *Önkormányzati pénz- és vagyongazdálkodás*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 167 p.
- MARISKA VILMOS (1871): Pénzügytan, különös tekintettel a nevezetesebb államok háztartására. (n. 8r. XII és 500 l.) Pest: Petrik G. (Ráth M.), 16. o.
- NAGY ENDRE (1977): Állami beavatkozás a monarchiabeli Magyarországon. *Gazdaság és Jogtudomány*, MTA IX. Osztályának Közleményei 11(1-2), 85-114.
- ROMSICS IGNÁC (1996): Az államháztartás szanalása és a pénzügyi stabilizáció Magyarországon az 1920-as években. In *Monetarizmus: múlt és jelen (Deviancia vagy normalitás)*. Debrecen: MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága – Friedrich Ebert Alapítvány, 99 p. 75-80.
- ROMSICS IGNÁC (2017): *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon, 414 p.
- SÁNDOR VILMOS – KOLOSSA TIBOR (1950): Magyarország államkölcsöneinek történetéből I. Századok, 1-4) 353-378.
- SÁRKÖZY TAMÁS (1993): *A privatizáció joga Magyarországon (1989-1993)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 197 p.
- VARGA JÓZSEF (2017a): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehéritésének pályája Magyarországon 2010 után. *Pénzügyi Szemle*, 62(1), 7-20.
- VARGA JÓZSEF (2017b): Az infláció definíciójáról és közvetlen újraelosztási hatásairól. *Köz-gazdaság* 12(2), 235-243.
- VARGA JÓZSEF – SIPICZKI ZOLTÁN (2018): Az infláció gazdasági egyensúly torzító hatásai. In CSEH BALÁZS – PARÁDI-DOLGOS ANETT – VARGA JÓZSEF (szerk.) (2018): *Ünnepi tanulmányok Oroszi Sándor 70. születésnapja tiszteletére*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 213-225.
- VARGA JÓZSEF – CSEH BALÁZS (2019): A negyedik ipari forradalom egyes adózási és munkaerőpiaci hatásai. *Controller Info* 7(1), 11-14.
- VONNÁK BALÁZS (szerk.) (2017): *Modern jegybanki gyakorlat*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 496 p.
- ZERGÉNYI ERNŐ (1890): A quote kérdéséhez közjogi szempontból. In *Jogtudományi Közlöny*, XXV, 281.